

A BOLYGÓ HOLLANDI

Cees Nooteboom: A holland hegyek között – A következő történet

Bármennyire kézenfekvő lenne Cees Nooteboomot kortárs *holland író*nak aposztrofálni, ez látszólag (vagy valójában?) kettős paradoxon; hiszen hollandként állandóan úton van, s ma már megosztva él szülőhazájában, illetve Berlinben és Spanyolországban, íróként pedig évtizedek óta az író-lét, az írás lehetetlenségéről ír. Az örök kételkedőnek immár negyedik kötete jelent meg magyarul; ennek s az előzőeknek örök témái: fikció és valóság, látszat és lényeg, írás, emlékezet, idő, identitás – mára az irodalmi kánonok középpontjába került kérdések. Nooteboom maga is gyakran utal Borges, Pessoa vagy Italo Calvino művészetére; s a névsor sem véletlen: a problematika gyökerét ő jellegzetesen déli, legfőképpen spanyol témának tartja. Elsősorban ugyanis Calderón tanítványa ő, a spanyol drámaíró álom-poétikája a legfőbb ihlető: „Az élet álom. Nem egy álom; ahogy gyakran fordítják; hanem *álom* – Nem hasonlat, hanem állítás: az élet anyaga álom, álomból van szőve. Ha a nagy álom az úgynevezett valóság leleplezése, amelyről bizonyosságot sosem szerezhetünk, akkor a hétköznapi álmok a bizonyítékok: amikor egy csapásra minden megtörténhet, a törvények ledőlnek, az ember repülhet, gyilkolhat, vagy olyan rettegést áll ki, amelyet ébren sohasem bírna el” – írja egy esszéjében Calderón kapcsán. Hogyan húzhatnánk választóvonalat álom, fikció és valóság közé, ha az író életet adhat és vehet vissza: a *Dal a látszatról és a valóságról* című Nooteboom-regény írófigurája személyes kudarcként éli meg azt a hatalmát, hogy az írás során életre kelti és irányítja, a kézirat széttépésével pedig megöli regényszereplőit (Vesd össze a falféher Flaubert-rel: „Megöltem Emmát!”), miközben saját regényalakjával találkozik Rómában, s már abban sem biztos, övé-e ez a hatalom vagy amazoknak van hatalma fölötté? A megálmodott figurák életre kelésének pillanatában helyet szorítunk nekik az univerzumban: „Amit kitalálsz, az létezik, mert *lehetséges*, és ezáltal valóság is.” A képlet azonban mégsem ilyen egyszerű; a szorongó szkepszis és a végleges szolipszizmus Nooteboom minden írását lírai meditációk füzérévé teszi.

„Nincsen két világ, csak egy, mely külső érzékelő képességünk felé a változó tünemény-sort, belső felismerő képességünk felé az állandó lényegyet mutatja. Az időbeliben, változóban az érzékelés igazít el, az időtlenben, változatlanban pedig a képzelet. (...) Érzéki tapasztalat csak a változóról, szilárd tudás csak az állandóról lehetséges. A lényegről nincs semmi érzéki tapasztalat, csak belső felismerésen alapuló tudás; a tüneményekről nincs semmi szilárd tudás, csak ideiglenes ismeret.” – Weöres Sándor gondolata (*A lét visszája és színe*) együt-

Fordította Bérczes Tibor
Kiseurópa sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1995
100 oldal, 330 Ft

tal Cees Nooteboom művészetének talapzata is. Lírája látszat és valóság, öröklét és mulandóság elégiái; *Rotswand* (Sziklafal) című verse például kísértetiesen emlékeztet Weöres *A kő és az ember* című költeményére. Az idő: állandóság és változás misztériuma. Az állandóság csak az élettelenek: épületek, városok, kövek kiváltsága – *látszólag*, s csak a semmi-életű ember szemében, mert *valójában* minden változik.

Az állandó változásban az ember csak az örök *mostot* érzékeli, így abba kell belesűrítetnie múltat, jövőt egyaránt. Az emlékezet működése – akár az álom – irracionális, kaotikus: épp a mohó vágy, a kapkodás miatt, mely a tudat kitágításában a lét expanzióját reméli meglesni. Az ideálisnak elgondolt „totális emlékezet” szimbóluma talán az a simancasi kastély-archívum, amelyről Nooteboom egy spanyolországi útinaplójában ír. Tartósított idő, egy helyen koncentrálódó történelem – „az emlékezet palotája” –, ahogy Szent Ágoston mondaná Nooteboom szerint. Az író pozíciója, mint mindig, a szemlélődő: a fürkésző, tágra nyílt szem mindent rögzít, amit az emlékezet összesűríthet és a képzelet átrajzolhat. A kameleon-szemű író leghálásabb műfaja lehet az útiesszé, ahol a szem munkája csak gyűjtőpont a belső építkezéshez. A világotutazó csillapíthatatlan éhsége és örök idegenségének tudata adja egy útiesszé-gyűjteményének címéül egyik kedvence, Pilinszky verssorát: *Ahova estél, ott maradsz*.

S hogy mi tesz egy tájat Nooteboom számára érdekessé – *Pointe du Raz* című útiesszéjében így ír: „Hol járok, amikor Bretagne-ban utazom? Miféle titokzatos királyságokban, ahol varázslók bolyonganak, óriások alszanak, az ördög gyermekekkel üzekedik, szentek csodákat tesznek, és a nyelv nehéz kőbástya-szavakkal zárkózik el a külvilágtól? Bretagne titkokkal teli, mint az egész kelta világ, a spanyol Galícia, Írország, néhány skóciai sziget és táj...” A mesés vadon, a konzervált idő, a nyelv mögé rejtőző megközelíthetetlen kultúra: ehhez hasonló környezetet választott legutóbb magyarul megjelent regénye színhelyül.

A *holland hegyek között*, amely a Jelenkor Kiadó *Kiseurópa* sorozatában jelent meg Földényi F. László utószavával, valójában korábbi, mint a már két éve olvasható, ugyancsak a Jelenkor Kiadó gondozásában megjelent *A következő történet*. A kötet eredeti címe *In Nederland*: lefordíthatatlan szójáték. A regény lapjain kirajzolódó, északi és déli részre osztott virtuális Hollandia ugyanis fél Európát betéríti, így a *Nederland* név egyszerre jelölheti az egészet és csak a déli (alsó) részt. Az elbeszélő, Alfonso Tiburón de Mendoza spanyol közúti felügyelő, aki nyaranta könyveket ír egy üres iskolaépületben, így „írótevékenységről” szívesen beszél az útépités metaforikájával: „Van bizonyos hasonlóság egy történet megírása és egy út megépítése között, hisz mind itt, mind ott el kell jutni valahonnan valahová (...) Tábla figyelmeztet, ha forrás következik – hadd pihenjen egy kicsit az olvasó – vagy egyenetlen útfelület, vagy bármilyen más, nehezebb útszakasz. Ilyenkor az olvasónak nagyon észnél kell lennie, mert bár a mesélőnek nem volna szabad hagynia, hogy a kanyarban az olvasó kizuhanjon, tudom, hogy vannak írók, akik épp ezen mesterkednek. Talán már túlságosan is sok ilyen balesetet láttam.” Délen viszont nemigen van szükség útépitőkre: az aragóniai és a „délhollandiai” táj csupa kanyar, azaz minden természetes eredetiségében van jelen. A déli tájon „az út, amely magától folyik” – az önműködő történet, a lappangó, közös „mesekincs” metaforája lesz. A domborzat adva van, ezen nem lehet változtatni, a „burkolaton és az út menti zöld sávon” viszont igen.

A Mendoza által elbeszélte történet Andersen *Hókirálynő* című meséjének parafrázisa. A két kisgyermek, Kay és Gerda itt amszterdami házaspár, Kai és Lucia, az európai kultúra magától értetődő terminológiája szerint ábrázolt „tökéletes emberpár”, akik erőltetett platóni séma szerint egymás elválasztott másik felei. Ha még emlékszünk az Andersen-mesére: darabokra török egy mindent eltorzító tükör, szilánkjai a kisfiú szemébe fúródik, így az mindennek a fonákját látja, az őt elrabló Hókirálynőt pedig a szívébe fúródott szilánk teszi gonosszá. Kai és Lucia viszont cirkuszi illuzionistaként kerülnek a „félelmetes”, „elmaradott, elfeledett és oly mesés déli országrészbe”, ahol még Andersen törvénye uralkodik: „Ha egyszer kimondtuk, *egyszer volt, hol nem volt*, megteremtettünk egy időt és területen kívüli valóságot,

amelyben minden lehetséges. Egy teret, amelyben mindent szabad. A főhőst hátára veszi a vadlúd vagy a rénszarvas, csak a mese vége számít.” Csakhogy mi a mese? – bizonytalanodik el az elbeszélő. Drasztikusan sűrített és eltorzított valóság; egydimenziós, zárt rendszer, önálló relativitás-elmélettel. A mesehősök, igaz, sablonos figurák, de legalább nem sújtja őket az a gondolati teher, ami a regényszereplőket. A mítosz mintakép, a regény kép, a mese képtelenség és leginkább a mítoszírás iránti hiú vágyakozás. Persze a meseírás sem működik úgy, ahogy kellene: Kai és Lucia történetében nem csodás elem, hanem rendőri akció hoz megoldást, Kai pedig már meg sem próbálkozik az „Örökkévalóság” szó jégdarabokból való kirakásával, amiért Kay-nak a Hókirálynő odaigéri „az egész világot, még egy pár korcsolyát is ráadásul”... Hazugság a mese, mi tagadás. Mendoza szégyelli, hogy öreg fejfel beül az iskolapadba és mesét ír, s nem beszél arról, ami miatt leginkább vonz ez a hazugság: a mese vágyteljesítő, valóság-korrigáló funkciójáról.

Mihez van szükség a mese hatalmára? Nooteboom *Európa elrablása* című esszéjének (*Magyar Napló*, 1995. október) záró mondatai éppen e regény genezisést világítják meg: „Szeretett hazámat oly nagyra kívántam tenni, mint fél Európa, s ezért megragadtam kiváló alsó részénél, ez Limburg tartományt jelenti, hogy pontosak legyünk, Maastrichtot, s ezt a déli tartományt folyosóvá nyitottam, mely messze az Alpokon túl, Szlovéniáig ér; így Hollandia az egész Balkánon szétterül, s a görög határig ér. Tovább nem mertem menni, Dél-Hollandiának hívtam királyságunk új részét, a hegyes vidéket, ahová a mindent egyformává tévő haladás még nem ért el, ahol (...) a fantázia még nem fulladt bele az áldatlan uniformitásba, és az egység romlatlan sokszínűségből áll... Hogy ki fogja az egyesült Európa fikcióját megvalósítani, nem tudom, és hogy mikor, azt végképp nem, csak azt tudom, sok íróra lesz szükség, hogy ez a 350 millió főszereplőt felvonultató regény boldogan végződjék.” Nooteboom „Hollandiája” olyan, mint Mészöly Miklós Közép-Kelet-Európája, mely „jószerivel nem volt még, csak lehetne talán egykor, ha talpából kinőne a közös gyökér...” (Mészöly Miklós: *Az én Pannóniám*).

A mitikus földrajzi koordináták téje Nooteboom regényében tehát az író egyfajta morális szerepvállalása az egység és sokszínűség egyensúlyának megtalálásában: „egyike vagyok azon hibrid, sehol meg nem értett lényeknek, akik egyszerre három helyet is otthonuknak mondhatnak, ugyanakkor sehol sincsenek otthon, talán bizony az első igazi európaiak, az új kontinens bátor kísérleti nyulainak egyike, akik mind az egységet, mind a sokszínűséget bekebelezték saját létükbe.” (Ügyes fogás, hogy a regénybeli elbeszélő pozíciója – az íróéhoz hasonlóan – „kétlaki”, így mindkét kultúrára rálátása van. Áruklódó, hogy a „szavak versenyében” a spanyol mindig alulmarad a hollanddal szemben, amikor pedig a „haza” kerül szóba, az elbeszélő a Schelde torkolatát látja maga előtt...) Nooteboom azt írja még: Európát nem lehet kényszerrel újra egyesíteni, egészen más, titokzatos alkimia kellene hozzá. Legutóbbi két kötetében, amikor tájakat, kultúrákat, népeket gyúr össze és kopíroz egymásra, úgy tűnik, ezzel kísérletezik.

„Hogy az ég lágy része hol van, nem tudom..., de gyakran megtörtént, hogy este még messze nyugaton voltam, reg-

Az utószót Földényi F. László írta
Fordította Bérczes Tibor
Kiseurópa sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1997
135 oldal, 750 Ft

gel viszont már keleten keltem” ... – ha *A holland hegyek között* a mese ontológiáját vizsgálja, *A következő történet* a mítoszét. A mese és a mítosz alighanem egy tőről fakadnak (sőt az antikvitásban a „mythos” széles értelemben bármit jelenthetett, amit valaki elmesél, elbeszél; Platón szóhasználatában például a mítosz *történetek elbeszélése*), s mindkettő igen közel áll az álom extremitásához. *A következő történet* – leginkább talán Ransmayr *Az utolsó világa*val rokonítható modern Ovidius-apoteózis – az átváltozások, a tűnékeny látogat és a mindent eluraló káosz „kézikönyve”. A főhős, egy amszterdami klasszika-filológus tanár mindennap Ovidius *Metamorphoses*-ét forgatva egy reggel Portugáliában ébred, s kissé túlzottan pedáns skizofréniával rakosgatja össze „múltja” képkockáit. A regény a *Metamorphoses* fiktív negyedik részét írja, amennyiben istenek, hőrosok és történelmi személyiségek után hétköznapi ember átváltozásairól szól. Sőt az amszterdami Herman Mussert is csak egy az „illékony Én” hétköznapi alakváltozatai közül: diákjai – részben a szembetűnő hasonlóság miatt – Szókratésznek hívják, útkönyveit Dr. Strabo néven publikálja, s óráin a csillaggá, majd kővé változó Phaetón mítoszáat is mindig egyes szám első személyben adja elő. Biológiai tanító szerelme az élet körforgásáról, a „döggölyóvá” változó elhullt patkányról beszél, miközben maga is lépten-nyomon érzékeli a zavarba ejtő bizonytalanságot: minden állandó mozgásban, átváltozásban van.

A második rész – az átváltozás-éjjeli álomba ágyazott – halál utáni kozmikus lélekutazást meséli el; elalvás előtt Mussert egy fényképet nézegetett, amelyet az „örök időben utazó” Voyager űrszonda készített a Naprendszeret elhagyván. Az elalvás pillanatában félelmetes erő ragadja meg, és testétől szabadulva... Az óceánjáró (?) hajón, mely az örök bolyongásra ítélt van Staaten hajós mondáját idézi, miközben a neoplatonista tanítás szerint lebegő, köztes lélekként arra várnak, hogy a csillagok közül újra a földre szálljanak, minden útitárs elmond egy történetet. Az örök űrben minden viszonylagossá válik: a Föld, a csillagrendszer, az erre épülő mitológia. Sőt, a kínai tudós útitárs évezredes bölcsességei elhalványítják az egész európai kultúrát: a mítosz darabjaira hull. A beszélő szellem a lélek halhatatlansága helyett a test örök vándorlását hirdeti: „... én pedig átváltozom, de nem a lelkem kel útra, ahogy az igazi Szókratész gondolta, hanem testem kezd végtelen vándorlásba, többé nem hagyja el az univerzumot, és a legfantasztikusabb változásokon megy keresztül, s nekem erről semmit sem mesél, mert engem már rég elfelejtett. ... és arra a férfira gondoltam Amszterdamban, a kezében levő fényképre, az általa álmodott álomra, amelyben rá gondoltam.” Az anamnézis oda-vissza működik – ebben a világban minden átjárható, valamennyi határ könnyedén átléphető, valójában nem is léteznek határok: „Minden történet egy másik, hosszabb történet vége lesz.”

A történetnek tehát nincs vége: 350 millió szereplő szerző(ke)t keres. „Én csak a magam meséjét mondom, a mesét, amit álmodtam”; „Csak a mesénket mondjuk, az egyetlen mesét, amit tudunk” – mentegetőznek Andersen Hókirálynő-történetében a segítségül hívott virágok. Cees Nooteboom is egyetlen mesét mond: a *Philip és a többiek*, a *lovag halála*; a *Szertartások*, a *Dal a látszatról*... és két legutóbbi kötete, de költészete és útiesszéi is egyetlen, zsigereinkben közös, archaikus mese, mítosz (vagy ha úgy tetszik, ama monumentális regény) mozaikdarabkáit, kísérlet egy ezer darabra tört tükör szilánkjainak összeillesztésére. Holland spanyol maszkban, portugál maszkban, európai arccal. Kötetei azonban a székepszis – a mese, a mítosz, a regényírás kudarcának – stációit járkák végig. Ami marad: mese- és mítoszfragmentumok, kudarcba fulladt történetfoszlányok, regény helyett kísértetalakok és monomán rítusok, és legfőképpen: állandó önreflexió, az írás folyamatának precíz rögzítése.

Amikor mindenütt megkötött az aszfalt, megpihenhet a mániákus utépítő. A baj csak az, hogy az utazók többségét nemigen érdekli az út megépítésének folyamata és gyötrelme, hanem csak az, hogy járható-e. (Van, aki még az út menti tájra sem kíváncsi, csak azt figyel, eljut-e minél hamarabb *valahonnan valahová*.) Nekik azt ajánlom, utazzanak inkább repülővel.